

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАСТУПНОСТІ МІЖ
ДОШКІЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ І ПОЧАТКОВОЮ ШКОЛОЮ У
ВИХОВАННІ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ДІТЕЙ**

**ASPECTS OF CONTINUITY REALIZATION BETWEEN PRE-
SCHOOL EDUCATIONAL ESTABLISHMENT AND PRIMARY SCHOOL IN
MORAL VALUES UPBRINGING**

Стаття присвячена проблемі реалізації наступності між дошкільним закладом і початковою школою у вихованні моральних цінностей дітей. Автором запропоновано розуміння наступності у вихованні дітей дошкільного і молодшого шкільного віку як встановлення об'єктивних зв'язків між організацією виховного процесу ДНЗ та початкової школи, які зумовлюють виникнення якісних змін в структурі особистості і сприяють переходу дітей на більш високий рівень морального розвитку. Виділено аспекти наступності: психофізіологічний, соціально-педагогічний, організаційно-методичний.

Ключові слова: наступність, принцип наступності у виховання, аспекти наступності, моральні цінності.

Ефективність процесу виховання моральних цінностей особистості у дитинстві значною мірою залежить від реалізації наступності між різними рівнями освіти. У педагогічній практиці сьогодні спостерігається протиріччя між необхідністю забезпечення неперервності виховного процесу на різних ступенях освіти і неузгодженістю мети, невизначеністю змісту, методичних засад виховання моральних цінностей в системі дошкільної і початкової освіти. Проблема реалізації наступності між дошкільною освітою і початковою школою піднімалась у працях сучасних науковців А.Богущ, З.Борисової, Н.Гуткіної, Г.Кравцова, Г.Назаренко, А.Сманцера, О.Смирнової та ін. Проте

питання організації виховного процесу в період переходу від дошкільного навчального закладу до школи залишаються недостатньо висвітленими.

Метою статті є виділення складових наступності та обґрунтування їх змістового наповнення стосовно дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку, врахування яких забезпечить ефективне формування моральних цінностей особистості.

У нашому дослідженні наступність у вихованні моральних цінностей дітей дошкільного та молодшого шкільного віку розуміється як встановлення об'єктивних зв'язків між організацією виховного процесу ДНЗ та початкової школи, які забезпечують його послідовність, безперервність, системність, зумовлюють виникнення якісних змін, що сприяють переходу дітей на більш високий рівень морального розвитку. На нашу думку, для ефективного виховання моральних цінностей в умовах початкової школи недостатньо змінити соціальну ситуацію розвитку дитини, включити її в нові умови життєдіяльності (зовнішня складова наступності), необхідно забезпечити психофізіологічні передумови, розвинути компетенції, що забезпечать формування моральних цінностей в умовах навчальної діяльності як провідної (внутрішня складова наступності). Виходячи з цього, у проблемі наступності ми умовно виділили такі аспекти: психофізіологічний, соціально-педагогічний, організаційно-методичний.

Психофізіологічний аспект. Реалізація психофізіологічного аспекту наступності у вихованні моральних цінностей передбачає досягнення дитиною-дошкільником і молодшим школярем визначеного програмою рівня психічного розвитку, який розкривається через новоутворення, властиві певному віковому періоду. Розвиток новоутворень дитячої психіки тісно пов'язаний з розвитком нервової системи і мозкових структур. Загалом, наприкінці дошкільного віку завершується утворення дендритів нервових клітин, покращується провідність нервових волокон, диференціюються процеси збудження і гальмування, посилюються гальмівні процеси. Продовжує розвиватися головний мозок: в 8-9 років завершується його анатомічне формування, проте функціональний

розвиток продовжується і надалі. Завдяки удосконаленню роботи ділянок кори головного мозку, які відповідають за рухи – рухи стають більш координованими, ускладнюються і урізноманітнюються, інтенсивно розвивається дрібна моторика рук, що дозволяє оволодіти письмом. Зростає роль другої сигнальної системи, хоча перша не втрачає своєї актуальності.

Виховання моральних цінностей у старшому дошкільному віці спирається на розвиток наступних новоутворень. У когнітивній сфері це: основи цілісного світогляду, основи самосвідомості та самооцінки, внутрішні етичні інстанції, орієнтація на загальний смисл людських взаємин, етична оцінка. Емоційно-почуттєва і мотиваційно-потребнісна сфери охоплюють такі новоутворення: диференціація емоцій, узагальнення переживань, емоційна децентрація (основа для інтелектуальної децентрації), елементарна довільність емоцій, потреба у соціальній відповідності, ієрархізація (співпідкорення) мотивів, суспільні мотиви поведінки. Діяльнісна сфера включає довільність поведінки, опосередкованість поведінки моральною нормою, саморегуляцію поведінки, позаситуативно-особистісну форму спілкування. Визначальним новоутворенням, яке формується наприкінці дошкільного віку і визначає соціально-моральне становлення особистості в молодшому шкільному віці є розвиток довільності всіх психічних процесів, завдяки чому вони стають більш усвідомленими і керованими.

Зазначені новоутворення найбільш ефективно формуються у дитячих видах діяльності, особливо у грі, і паралельно забезпечують повне оволодіння нею (критерієм є здатність дитини довільно реалізувати гру в різних умовах). Оволодіння на високому рівні ігровою діяльністю, розвиток новоутворень у цій діяльності завершується приблизно у 7 років (паралельно з дозріванням нервової системи і мозкових структур). Це супроводжується зміною форми спілкування дитини з дорослим, спричинює виникнення кризи у розвитку особистості, появи новоутворень критичного періоду розвитку, внаслідок чого ігрова діяльність втрачає свою актуальність і здійснюється поступовий перехід до іншої провідної діяльності – навчальної (Л.Виготський, Г.Кравцов).

Отже, 6-річний першокласник за рівнем психічного розвитку залишається дошкільником, розвиток його психічних процесів характеризується певною незавершеністю і не відповідає вимогам, які ставить школа до молодшого школяра. У виховному процесі необхідно враховувати такі особливості першокласника 6-річного віку: недостатній розвиток довільності, умінь самоконтролю і самооцінки діяльності, умінь визначати причини своїх дій та дій оточуючих; недостатній рівень сформованості саморегуляції діяльності; емоційна неврівноваженість; орієнтація на результат, а не спосіб виконання дій; завищена самооцінка; нестійкість пізнавальних мотивів. Такі показники психічного розвитку як здатність діяти за словесною інструкцією дорослого, прогностичні уміння, уміння планування і контролю діяльності, усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків, усвідомлення себе стосовно інших дітей та інші, вкрай необхідні для навчання в школі, також досягають високого рівня розвитку лише близько 7 років [3, с. 43-47].

Визначальним новоутворенням кризи 7 років є інтелектуалізація афекту, яка формується на базі розвиненої уяви, узагальнення переживань та здатності дитини «піднятися над» ситуацією і переосмислити її (О.Кравцова). Іншими новоутвореннями, що виникають під час кризи і визначають процес формування моральних цінностей є: адекватна самооцінка, здатність до реактивного навчання (навчання за чужою програмою), здатність при виконанні завдань орієнтуватися на спосіб дій (а не лише на результат, як було у дошкільному віці), становлення довільної регуляції діяльності, здатність розрізняти практичні завдання від навчальних, почуття соціальної компетентності. На думку вчених (О.Запорожець, О.Кравцова, Л.Обухова, О.Смирнова, Д.Фельдштейн та ін.) лише після завершення кризи 7 років дитина готова до повноцінного включення в навчальну діяльність. При цьому необхідно враховувати результати досліджень Д.Фельдштейна, який стверджував, що сьогодні криза 7 років відбувається пізніше, приблизно у 7 – 8 років, що вимагає збереження ігрових технологій навчання у 1-му класі початкової школи [6, с. 51].

Центральною функцією молодшого шкільного віку є пам'ять (О.Кравцова). Поєднуючись з мисленням, вона сприяє розвитку логічного (теоретичного мислення), що є важливим механізмом оволодіння навчальною діяльністю.

Формування моральних цінностей у молодшому шкільному віці підкріплюється розвитком наступних новоутворень. У когнітивній сфері – це теоретичне мислення, мислительні операції (аналіз, синтез, планування тощо), рефлексія, внутрішній план дій, диференційована самооцінка, перехід зовнішнього мовлення у внутрішнє (в результаті чого воно стає засобом мислення), усвідомлення ситуації з різних точок зору (інтелектуальна децентрація). Емоційно-почуттєва і потребнісно-мотиваційна сфера включає довільність емоцій, прагнення до суспільно значимої діяльності, зростання кількості опосередкованих мотивів, усвідомлення власних мотивів. Діяльнісна сфера передбачає сформованість довільної регуляції діяльності і поведінки, саморегуляції поведінки, керівництво у поведінці соціальними нормами, опосередкованість діяльності, уяви емоціями.

Соціально-педагогічний аспект наступності розкривається через знання, уміння, які є складовими моральних цінностей дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Розкриємо їх через компоненти змістової структури моральних цінностей, обґрунтовані раніше [5].

Становлення когнітивного компоненту моральних цінностей старшого дошкільника пов'язано з такими характеристиками: формуються первинні, нечіткі уявлення про основні моральні поняття; формується система знань про правила поведінки і взаємовідносин, які характеризуються певною неадекватністю внаслідок доопераційного мислення; завдяки розвитку пам'яті і наочно-образного мислення накопичуються уявлення про прояви моральності, здійснюється їх елементарне узагальнення у вигляді норм поведінки і взаємовідносин; виникає емоційне смислеутворення і смислерозрізнення, однозначна етична оцінка; розвивається образ «Я» і узагальнена самооцінка.

У молодшому шкільному віці розвиток когнітивного компоненту моральних цінностей пов'язаний з формуванням основних моральних понять,

розширенням знань про норми суспільної поведінки і норми взаємодії; дитина краще усвідомлює причини вчинків оточуючих, внаслідок чого етична оцінка стає більш точною, хоча залишається абстрактною, небагатозначною і не визначає спрямованість поведінки; самооцінка стає адекватною, диференційованою, виникає власна внутрішня позиція, у якій узгоджуються "образ Я" та групові ціннісні орієнтації; виникають пізнавально-оцінні форми смислеутворення.

Емотивний компонент моральних цінностей. У старшому дошкільному віці дитина навчається розрізняти емоції (поки що характерне поверхнєве і нечітке усвідомлення емоцій), набуває здатності в елементарних рисах усвідомлювати емоційний стан іншої людини; формуються соціальні почуття (справедливості, обов'язку, доброзичливості тощо), здатність до емпатії, яка поки що виявляється під керівництвом дорослого; дружні взаємини мають егоцентричний характер; формується емоційно-позитивне ставлення до себе, людей; знання правил поведінки (когнітивний компонент) підкріплюється адекватним емоційно забарвленим ставленням до них, здатністю емоційно передбачити результат діяльності; виникає цінність колективу, суспільно значущих справ, спільної ігрової діяльності, орієнтація на смисли людської діяльності; розвиваються потреби у самостійності, соціальній відповідності, спілкуванні і співпраці з однолітками, встановленні і збереженні позитивних взаємин з оточуючими; соціальні мотиви поведінки ще нестійкі і потребують підтримки з боку авторитетних дорослих.

Молодший школяр здатний усвідомлювати свої переживання, які набувають певний смисл, здатний керувати емоціями; моральні почуття поки що не мають достатньої спонукальної сили, хоча емпатійні почуття вже регулюють поведінку; зміцнюються суспільні мотиви поведінки і мотиви, пов'язані зі спілкуванням з товаришами; укріплюється почуття відповідальності як виконання обов'язків, самоповага, переживання своєї значимості для інших, чутливість до оцінки своєї соціальної значимості, потреба у соціальній відповідності і соціальній компетентності.

Діяльнісно-вольовий компонент моральних цінностей. У старшого дошкільника формуються уміння діяти відповідно до вимог дорослого; у типових ситуаціях дошкільник дотримується норм поведінки, проте у нетипових ситуаціях та у ситуаціях вибору соціальна поведінка визначається контролем дорослого; здатність до морального вибору поки що не сформована; дошкільник здатний до емоційної корекції поведінки (спрямованість поведінки узгоджується зі змістом ситуації) і адекватної реакції на емоційний стан іншої людини.

Молодшого школяра характеризує суспільна спрямованість поведінки (орієнтація на соціально значимі дії та засоби їх досягнення), що забезпечується здатністю до довільної регуляції діяльності, здатністю до самоконтролю; стабільність соціальної поведінки, за умови відсутності перешкод, хоча зберігається тенденція до копіювання поведінки дорослого; виникає здатність до морального (вольового) вибору; дружні відносини ґрунтуються на ідеї взаємності; все ж дитина ще не орієнтується на сутність взаємовідносин між людьми, її основні зусилля спрямовані на дотримання загальних безособових норм, оволодіння операційно-технічними аспектами діяльності.

Організаційно-методичний аспект наступності передбачає узгодження мети, форм і методів виховання моральних цінностей у ДНЗ і початковій школі, створення психолого-педагогічних, організаційних умов виховного процесу.

Загальновідомо, що сьогодні діти йдуть до школи у 6 років, відповідно до положень ЗУ «Про освіту». Таким чином, наявним є протиріччя між необхідністю включення дитини в ігрову діяльність як провідну приблизно до 7-річного віку і перерваністю цього процесу, пов'язаного з передчасним включенням дитини у навчальну діяльність; між незавершеним «дозріванням» новоутворень, необхідних для успішного оволодіння навчальною діяльністю, подальшого соціально-морального розвитку і відсутністю психолого-педагогічних умов їх ефективного формування в школі. Окреслена ситуація потребує ретельного вивчення особливостей організації виховного процесу старших дошкільників та першокласників 6-річного віку.

Нами виділено такі організаційно-педагогічні умови процесу виховання моральних цінностей у період переходу від дошкільної до початкової шкільної освіти: чітке формулювання і усвідомлення педагогами мети виховання у дошкільному дитинстві та у початковій школі, обґрунтування завдань, що визначають послідовність дій по досягненню мети; узгодження форм виховання моральних цінностей, які мають змінюватись від форм, де організатором є педагог – до таких форм виховання, де організаторами і виконавцями є діти; створення сприятливого емоційно-психологічного клімату в родині та освітньому закладі, який сприяє задоволенню базових потреб дитини (у безпеці, повазі, любові з боку оточуючих) і дає можливість самоствердитись у соціально визнаних видах діяльності; відмова від жорстко регламентованих занять шкільного типу в ДНЗ, а в 1-ому класі школи – максимального вільного планування уроків; збереження провідної ролі ігрової діяльності у першому півріччі I-го класу школи, що сприяє більш плавному переходу до шкільної освіти; створення розвивального предметно-ігрового середовища, що забезпечує включення дошкільників і першокласників у дитячі види діяльності (самостійну сюжетно-рольову гру, зображувальну діяльність, конструювання, слухання творів художньої літератури, спілкування з дорослими та однолітками); забезпечення повноцінного спілкування (позаситуативно-особистісного за М.Лісіною) і спільної діяльності дітей між собою, що сприяє залученню до моральних цінностей суспільства, переходу до дискурсивного мислення; реалізація безпосереднього емоційно-особистісного спілкування з дорослим, що забезпечує емоційну і соціальну стабільність дитини; надання можливості проявляти ініціативу, реалізувати ті уміння, які були засвоєні в дошкільному віці, зокрема уміння організації ігрової діяльності (умовою реалізації цієї вимоги є оволодіння дитиною ігровою діяльністю на високому рівні, перехід гри з практичного рівня на вербальний, можливість «піднятися над» умовною ситуацією).

Обґрунтовані аспекти реалізації наступності у вихованні моральних цінностей дітей дошкільного і молодшого шкільного віку у реальній

педагогічній практиці є тісно взаємопов'язаними. Перспективою подальших досліджень є розробка методичних засад виховання моральних цінностей дітей у період переходу від ДНЗ до початкової школи.

Список використаних джерел

1. Гуткина Н.И. Реформа начального общего образования: шаг вперед или назад? / Н.И. Гуткина // Психол. наука и образование.- 2005.-№2.-С.5-11.

2. Максимова О.О. Формування соціальної компетентності дитини дошкільного віку як запорука її успішної адаптації до навчання в школі / О.О.Максимова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Зб. наукових праць. – Вип.20 (1-2016). – Ч.2. – Кам'янець-Подільський, 2016. – С. 229 – 234.

3. Обухова Л.Ф. Экономические выгоды и психологические потери от проекта организации новых форм дошкольного образования / Л.Ф.Обухова, Н.Н. Кандкова, Г.С. Сердюченко // Психологическая наука и образование.- 2005.-№2. – С.39-50.

4. Тернопільська В.І. До питання виховання учнів молодшого шкільного віку / В.І.Тернопільська // Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку: зб. матеріалів 15 Всеукраїнської конф. – Запоріжжя, 2014. – С. 109-112.

5. Федорова М.А. Обґрунтування структурних характеристик моральних цінностей дітей старшого дошкільного віку / М.А.Федорова // Наука і освіта, 2016. – Випуск № 9. – С.88-92.

6. Фельдштейн Д.И. Глубинные изменения современного Детства и обусловленная ими актуализация психолого-педагогических проблем развития образования / Д.И. Фельдштейн // Вестник практической психологии образования. – 2011. – № 1. – С. 45–54.

***M. Fedorova.** Aspects of continuity realization between pre-school educational establishment and primary school in moral values upbringing*

The article is devoted to aspects of continuity realization between pre-school educational establishment and primary school in moral values upbringing. The

author understands continuity in moral values upbringing of children of preschool and early school age as setting an objective connection between the educational process in pre-school educational institution and elementary school, which has to ensure its coherence, consistency, facilitate the transition of children to a higher level of moral development. The reasons that make the realization of the continuity in the transition from pre-school to elementary school education more difficult are analyzed. The author suggests his own approach to the determination of aspects of continuity in moral values upbringing, justifies their content.

Implementation of psycho-physiological aspect of continuity in moral values upbringing presupposes preschool children and primary school children achieving a certain level of mental development, which is revealed through new formations specific to age period. Socio-pedagogical aspect of continuity is revealed through knowledge and skills that are a part of moral values at preschool and primary school age. Organizational and methodological aspects of continuity involves concordance of objectives, forms and methods of moral values upbringing in kindergarten and elementary school, creation of psycho-pedagogical and organizational conditions for the educational process. The following organizational and pedagogical conditions of the process of moral values upbringing were identified: the transition from preschool to primary school education: clear formulation and teachers' awareness of the goal of education process in pre-school age and primary school age, objectives substantiation, defining the steps to achieve the goal; creating developmental environment that contains (by A. Kononko) natural, social, gaming components and "I – space"; substantiation of forms moral values upbringing coordination moral values that have to change from forms where the organizer is the teacher himself - to such forms of education, where organizers and performers are children.

Key words: *continuity, the principle of continuity in parenting, aspects of continuity, moral values.*